

A munkához való morális viszonyról

GERÉB ANDORNÉ

A tudatosságnak a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött szerepe, az új ember kialakításának feladata előtérbe állította az erkölccsel, ezen belül a munkaerkölccsel kapcsolatos elméleti kérdések tisztázását.

A történelmi materializmus és a marxista politikai gazdaságtan tudományos sokoldalúsággal vizsgálja és bizonyítja a munkának az emberi társadalom létrejöttében és mozgásában betöltött szerepét, s az elemzés konklúziója az, hogy a társadalom egész története elsősorban a munka története, azaz a munka eredményének, a természet és a társadalom erői feletti uralomnak a története, s hogy a munka az ember minden egyéb társadalmilag hasznos tevékenységének és a társadalmi haladásnak az alapja. A munkatevékenység mindig konkrét társadalmi viszonyok között folyik, a különböző társadalmi-gazdasági alakulatokban különböző jelleget ölt. Nemcsak az ember és a természet közötti, hanem ember és ember közötti meghatározott gyakorlati viszonyt is jelent.

A társadalom életére ható minden tevékenységnek, minthogy emberi viszonyokat érint, erkölcsi mozzanata is van, minden gazdasági, politikai vagy szellemi gyakorlat erkölcsi megítélés alá is esik, igazságtalannak vagy igazságosnak, erkölcsi jónak, vagy rossznak minősül. A munkatevékenységre, egyetemes és primer szerepe folytán, ez fokozottan érvényes. A társadalom objektív és szubjektív folyamatainak dialektikus kapcsolatából adódik, hogy a munkatevékenységhez való viszonynak gazdasági és politikai oldala mellett erkölcsi aspektusa is van. A szektarianizmus — ha esetenként moralizálgat is — általában megelégszik a legáltalánosabb anyagi folyamatok, törvényszerűségek egyoldalú fejtegetésével, az emberek között csaknem kizárólag gazdasági és politikai viszonyokat lát. Mindez kedvez az erkölcsi *nevelés spontaneitásáról* szóló felfogásnak, az erkölcs társadalmi szerepe lebecsülésének, az erkölcs — közte a munkaerkölcs — elméleti problémáival való foglalkozás elhanyagolásának.

A munka és az erkölcs főként két vonatkozásban függnek össze. Egyrészt kölcsönhatásban állanak egymással: a munka befolyásolja, illetve végső soron alapvonásaiban meghatározza a társadalom és egyéneinek *egész* erkölcsi arculatát, ez pedig visszahat a munkatevékenységre. (Ezzel az összefüggéssel most bővebben nem foglalkozunk.)

Másrészt az erkölcs mint a munkához való közvetlen viszony is megjeleNIK, mint a munkatevékenység egyik szubjektív oldala. A társadalom erkölce, illetve a társadalom osztályainak erkölce hol leplezett, hol nyílt formában mindig tartalmazza a munka erkölcsi jóként vagy rosszként való megítélését, ami kifejeződik a munka megbecsülésében vagy megvetésében, illetve emocio-

nálisan: igazságosságának vagy igazságtalanságának, örömének vagy kínjának érzetében. Az erkölcs értékelő és normatív oldalának egységéből pedig következik, hogy az adott társadalom, illetve annak egy-egy osztálya, amikor a munkáról — érdekeinek megfelelően — erkölcsi ítéletet alkot, ezzel egyben meghatározott magatartást is megkövetel az egyénektől a munkával kapcsolatban. A konkrét közösség érdekeinek megfelelő ezen erkölcsi értékelések és követelmények, azaz a közösség tagjainak ilyen irányú erkölcsi kötelességei fejeződnek ki a vonatkozó erkölcsi rendszer részét képező *munkaerkölcs* elveiben és normáiban. A munkának ez a morális oldala tehát *erkölcsi viszonyt* jelent az adott közösség (a társadalom, illetve annak osztálya) és annak tagjai között a *munka vonatkozásában*, mely erkölcsi viszony természetesen koronként és osztályonként változik. A munkaerkölcs mindenekelőtt a termelési viszonyoktól — ezzel kapcsolatban osztálytársadalmakban az osztályhelyzettől — függ, másodsorban befolyásolja a termelőerők adott színvonala is.

A munkához való morális viszony néhány általános vonása a kizsákmányoló társadalmakban

Az osztálytársadalmakban, ellentmondásos erkölcsi arculatuknak megfelelően, a munkához való viszony többértűen is ellentmondásos, és fejlődése rendkívül bonyolult. Ennek érzékeltetésére itt csak utalhatunk arra, hogy a szemben álló osztályok antagonisztikus érdekellentétei — bár nem közvetlenül — eltérő munkaerkölcsük ellentéteiben is tükröződnek. A túlhaladott viszonyoknak megfelelő régi morális eszmék és érzelmek sokáig tovább élnek, s az újak ezekhez kapcsolódnak. Közvetítőként lépnek fel — s előreívó vagy hátráltató szerepet játszanak — a többi tudatformák is, különösen a politikai nézetek, a világnézet és a jog. A munkaerkölcs alakulását befolyásolják a *moralitás egyéb oldalai is*. Bonyolulttá teszi a problémát az is, hogy az egyes osztályokon belül is ellentmondásokkal találkozunk. Mindezeknek a bonyolult összefüggéseknek elemzésére most nem vállalkozhatunk; a munkaerkölcs történelmi változásainak rövid összefoglalásával csak vázlatosan érintjük őket.

1. A kizsákmányoló osztályoknál a különböző társadalmi korokban a munka erkölcsi megítélése sok tekintetben közös vonásokat mutat. A *testi* munkát — ha a konkrét történelmi körülményektől függően különböző mértékben is — minden korszakban lényegében megvetették. Ez az erkölcsi elutasítás alapvetően abból adódik, hogy a kizsákmányolók mások munkájából élnek, magukat távol tartják a munkától, de oka a fizikai és a szellemi munka közti mély szakadék is. A fizikai munka megvetése kifejeződhetett nyíltan, mint a rabszolgatársadalomban és a feudalizmusban, vagy többé-kevésbé leplezetten, mint a kapitalizmusban. Míg az uralkodó osztályhoz tartozók szellemi tevékenységét a rabszolgatársadalomban magasra értékelték, addig a feudalizmusban a munka megvetése általában a szellemi tevékenységre is kiterjedt.

A szellemi és a fizikai munka megítélésének differenciáltsága a burzsoázia munkához való erkölcsi viszonyában ismét megjelenik, sőt ideológusai a szellemi és a fizikai munka közti szakadékot optimálisan felhasználják az osztályuralom elméleti igazolására is.

A kizsákmányoló osztályok munkaerkölcsének egyik legjellemzőbb vonása a *képmutatás*, azaz a dolgozók felé hirdetett erkölcsi elvek és normák s az élősködő uralkodó osztály erkölcsi gyakorlata közötti ellentmondás. E képmutatás

nem egyenlő formában és mértékben nyilvánult meg a különböző társadalmakban, a burzsoázia erkölcsének azonban egyik alapvető jellemző vonása. A munka erkölcsi megítélésében való ellentmondásos, képmutató magatartást jól mutatja az úgynevezett valláserkölc. A munkát a tételes vallások mindegyike — ilyen vagy olyan formában — alantasnak tartja, többnyire isteni büntetésként fogja fel, de ugyanakkor a kizsákmányolók érdekében szentesíti is. A munka ilyen felfogását fejezi ki már az alapeszméjük is, amely szerint egyedül az istenhit ad igazi erkölcsi kielégülést, és a munka csak azzal nyer erkölcsi értéket, hogy „isten dicsőségét szolgálja”. A vallás egyrészt — közvetve igazolja a henyélőket, másrészt munkára bűzdítja és túlvilági jutalmakkal kecsegteti a kizsákmányolt, „arcuk veritékével” robotolókat. A papság mindig a megítélés azon oldalát hangsúlyozza, amely éppen a legcélszerűbb az uralkodó osztály számára. Miért van szüksége a kizsákmányoló osztályoknak a munka erkölcsi szentesítésére? Erre pontos választ csak konkrét történelmi vizsgálattal lehetne adni, bizonyos általános indító okot azonban meg lehet állapítani.

A kizsákmányoló osztályok képmutatásának alapja kétségtelenül az, hogy személy szerint is érdekelték a dolgozók munkája eredményeinek növekedésében, következésképpen a munkafegyelemben, s ennek biztosításához nem nélkülözhetik a korbács és a gazdasági kényszer mellett az erkölcsi ösztönzést sem. Az osztályerkölcsnek ebben az ellentmondásosságában is az objektív osztályantagonizmus tükröződik. A nehéz és örömtelen, csak kényszerből végzett munka a kizsákmányolt dolgozók számára döntően igazságtalan, erkölcsi rossz — ugyanezt a munkát az uralkodó osztályok jó és igazságos tevékenységként értékelik.

A munka *burzsoá* megítélését mindig ez említett kettősség jellemzi — azaz a szakadék a burzsoáziának a munkával kapcsolatos gyakorlati viszonya és azok között az erkölcsi normák között, amelyeket a dolgozókkal szemben érvényesít, de képmutatóan mint általánosan érvényes elveket hirdet.

Ez az ellentmondás ott lappangott már a forradalmi burzsoázia erkölcsében is. A feltörekvő polgárság azonban még nem szakadt el teljesen a termelő munkától, és forradalmi harcában is a széles paraszti és kézműves tömegekre támaszkodott. A kifejeletlen kettősség viszonyát tükrözi pl. az, hogy a „tisztos munka” megbecsülését a burzsoázia a saját osztálya tagjaitól is megkövetelte.

A burzsoázia mind reakciósabbá válásával erkölce a munka vonatkozásában is egyre képmutatóbb lett. Ma is aktuálisak Engels sorai: „Ki kezeskedik a munkásnak, hogy aki dolgozni akar, munkát is kap, hogy a becsületesség, a szorgalom, a takarékoság és a többi erény, melyet a bölcs burzsoázia ajánl neki, valóban a boldogság útját egyengeti neki? Senki. A munkás tudja, hogy ma van valami, és hogy nem tőle függ, lesz-e holnap is még valamije; tudja, hogy a legkisebb fuvallat, a munkaadó szeszélye, minden rossz kereskedelmi konjunktúra visszataszíthatja őt a vad örvénybe. . . Tudja, hogy ha ma még megél is, nagyon bizonytalan, vajon holnap lesz-e betevő falatja.”¹

Az imperialista burzsoázia erkölce a munka tekintetében a képmutatás mellett egyre inkább a cinizmus felé is hajlik. Emlékeztetünk arra, hogy a képmutatásnak és cinizmusnak milyen keverékét fejezi ki a német fasiszta megsemmisítő táborok kapujára írt „erkölcsi” jelmondat: „Arbeit macht frei!” A növekvő cinizmus elméleti, filozófiai megfogalmazást kap a perspektívát nélkülöző, talajtvesztett osztályok egyes ideológusai írásaiban. Egyes egzis-

¹ Engels: A munkásosztály helyzete Angliában. MEM 2. köt. 243. o.

tencialisták pl. a munkát — mint az életet általában — értelmetlennek, kilátástalannak tekintik.

A marxizmus klasszikusai egyébként rámutattak arra, hogy a kapitalizmus viszonyai, az egyoldalú tevékenység a kizsákmányoló osztályok tagjainak és kiszolgálóinak fejlődésére is negatív hatással van — a burzsoá a saját tőkéjének szolgája lesz.

2. *A kizsákmányolt dolgozók* minden társadalmi-gazdasági formációban alapvetően tehernek, szükséges rossznak érzik a munkát, melyet kényszerűségből végeznek. A kizsákmányolási viszony, az elidegenedett munka, a szellemi és a fizikai munka elválása és a munka fokozódó specializációjának az osztálytársadalom viszonyai között megvalósuló formája tükröződik így a dolgozók tudatában. Marx a munka szerepét elemezve a történelmet az elidegenedés történetének is nevezi, mely folyamat a kapitalizmusban éri el csúcspontját, és melynek során az emberek munkájának eredménye — hatalmuk a természet felett és az ezáltal létrejött viszonyok — az egyes dolgozó számára „... idegen, vele szemben álló hatalommá válik²”, mely leigazza azt, aki megteremtette. A kizsákmányolt munkának az ellentmondása abban van, hogy az ember lényegét jelentő legemberibb tevékenység, amellyel az ember a természettel szemben megvalósítja a szabadságát — számára éppen idegen, őt leigázó, megnyomorító ellenséges hatalomként jelenik meg. Ez fejeződik ki minden osztálytársadalomban a dolgozók ellentmondásos munkaerőkölcseiben. Az ellentmondás egyik oldalát a dolgozók munkához való viszonyának *lényegi* vonása képezi, az, hogy a munkát örömtelen és megalázó tehernek, igazságtalannak érzik, pusztán individuális létfenntartási eszköznek tekintik, a másik oldalát pedig — a munka megbecsülése alkotja, amiben — ha igen korlátozottan is — kifejeződik a munka alkotó jellege. A dolgozó osztályok munkaerőkölcseinek e közös vonásai természetesen mindig sajátosan jelennek meg. A rabszolgák és a jobbágyok munkaerőkölcseiben a két ellentmondó oldal egymáshoz való aránya pl. nyilvánvalóan lényegesen más, mint a kézműveseknél vagy a szabadparasztoknál. A kisárutermelő, miután rendelkezik termelőeszközeivel és termékeivel, valamennyire bele tudja vinni munkájába a személyiségét, és ha igen korlátozottan is, de jobban ki tudja fejleszteni képességeit, mint az alapvető kizsákmányolt osztályok. Ennélfogva munkája a megélhetésért folytatott hajsza mellett is több örömet, bizonyos erkölcsi kielégülést is jelent számára. Erkölcsi arculatában fontos helyet foglal el a munka megbecsülése, a szorgalom.

A proletariátus munkaerőkölcse

Mihelyt a proletariátus osztállyá alakul és harcolni kezd elnyomói ellen, fokozatosan kialakul a burzsoá erkölccsel szemben saját erkölcsé. A gyárba kerülő volt jobbágyot és kisárutermelőt megváltozott helyzete ellenére kezdetben a kispolgári erkölcs jellemzi. Az új életfeltételek azonban fokozatosan kialakítják a munkásosztály szellemi és erkölcsi arculatát. A magántulajdon iránt érzett tisztelete meginog, sőt fokról-fokra a termelőeszközök magántulajdonának ellenségesévé válik, különösen miután felismerte benne nyomorának és létbizonytalanságának okát. A kizsákmányolt munkát igazságtalannak érzi, még mielőtt annak lényegét megértette, immoralitását megfogalmazhatta volna.

² Marx—Engels: A német ideológia. Szikra, 1952. 17. o.

A rabszolgához és a jobbágyhoz hasonlóan a munkásokban is szükségképpen kifejlődik „az a törekvés, hogy akár csalással is, de kibújjanak a kizsákmányolás alól, akár egy pillanatra is, de meneküljenek, szabaduljanak az utált munkától”.³

A proletariátus munkához való viszonyának gazdasági alapja elsősorban a termelőeszközöktől való megfosztottsága, kizsákmányoltsága, *a tőkés termelési viszonyokból folyó osztályhelyzete*. „Bérünk van nincsen örömünk” — jellemzi József Attila a „Bérmunkás balladában” ezt a viszonyt. „Az önkéntes termelőtevékenység a legmagasabb rendű élvezet, amelyet ismerünk, de a kényszermunka a legrettenetesebb, legmegalázóbb gyötrelem. Nincs borzasztóbb annál, mintha valakinek napról napra, reggeltől estig olyasmit kell tennie, amitől irtózik. És minél emberibben érez a munkás, annál jobban kell gyűlölnie munkáját, mert érzi, hogy az ő szempontjából mennyire kényszerjellegű és milyen céltalan ez a munka. Miért is dolgozik? Azért talán, mert örömét leli az alkotásban? Természete ösztönzi erre? Szó sincs róla. Pénzért dolgozik, olyasmért, aminek semmi köze sincs magához a munkához, dolgozik, mert kénytelen dolgozni, és ráadásul annyit és olyan végtelen egyhangúságban, hogy már csak ezért is az első hetektől kezdve gyötrelemnek érzí ezt a munkát, ha még tud emberként érezni. A munkamegosztás még megsokszorozta a kényszermunka állattá aljasító hatását.”⁴

Az emberi munka a burzsoázia kezében csak a profitszerzés eszköze, a munkások számára a pusztta létfenntartás eszköze — s ez eltorzít emberietlenít minden emberi viszonyt, ezek dologi formát öltenek, s így uralkodnak az emberek felett. Marx és Engels részletesen elemzik a munka elidegenülésének folyamatát a kapitalizmusban és ennek következményét: „... a munkaerő működése, a munka, a munkás saját életműködése, saját életmegnyilvánulása. Ezt az *életműködést* eladja egy másik személynek, hogy az *élethez* szükséges *eszközöket* biztosítsa magának. Életműködése az ő számára tehát csak eszköz arra, hogy létezhessek. Dolgozik, hogy éljen. A munkát nem számítja életnek, ellenkezőleg: a munka élete feláldozása.”⁵ A proletár munkaerkölcs legfőbb jellemzője éppen ebből adódik: a munka erkölcsileg kívül esik a munkáson, aki a munkájában nem megvalósítja, hanem ellenkezőleg éppen megtagadja magát. Öröm, kielégülés helyett szenvedést, nyűgöt, lélekölő kényszerűséget és unalmat jelent számára. Kiszívja életerejét, tönkreteszi egészségét, megrövidíti életét, erkölcsileg zülleszt, szellemileg eltompítja. A munkást tehát a kapitalizmus nemcsak a termelési eszközöktől és munkájának gyümölcsétől fosztja meg, hanem ezáltal az alkotás örömétől is. Mindennek következtében csak a munkafolyamaton kívül érzi embernek magát. „Az élet ott kezdődik számára, ahol ez a tevékenység megszűnik: az asztalnál, a kocsmá padján, az ágyban.”⁶

A proletariátus munkaerkölcsében tükröződik a *munkamegosztásnak* a kapitalizmusban elért foka és kialakult jellege is, közvetetten, a tőkés termelési viszonyokon keresztül döntően negatív irányba hatva a dolgozók személyiségére. Marx és Engels sokszor hangsúlyozták annak morális jelentőségét, hogy a kapitalizmusban a dolgozók e tekintetben is ellentét súlya alatt gör-

³ Lenin: Hogyan szervezzük meg a versenyt? Művei 26. köt. Szikra, 1952. 426. o.

⁴ Engels, id. mű 321. o.

⁵ Marx: Bérmunka és tőke. Marx—Engels Vál. Műv. I. köt. Szikra, 1949. 59. o.

⁶ Uo. 59—60. o.

nyednek, hogy a gép, amely az emberi munkát annyira meg tudná könnyíteni, éppen az elnyomást, a nélkülözést, az ember elsatnyulását fokozza.

Milyen tényezők okozzák a kapitalista munkamegosztás elembertelenítő hatását? *Elsőször* : döntő szerepe van annak, hogy társadalmi munka — mint más aspektusban már említettük — szellemi és fizikai munkára szakadt. Ennek következtében — bár az egész osztálytársadalmi munkafolyamat objektíve egységet képez — az emberek nagyobb csoportja csak megvalósítja a másik, kisebb csoport által kidolgozott célkitűzéseket. Az ember a munkát mint céltudatos alkotó emberi tevékenységet nem éli át egészében, a munka ezért is elveszíti személyes jellegét. Az, hogy a két munkaféleséget egymástól elválasztva csak egyes képességek egyoldalú felhasználásával végzik, más képességek eltorzulásához vezet, vagy egyáltalán ki sem engedi őket fejlődni, főként a munkásoknál nem. Ennek az egyoldalúságnak az értelmiségre is gyakorolt negatív hatására utal Lenin: „... a hajlamosság arra, hogy a cselekvést vitákkal, hogy a munkát beszélgetésekkel helyettesítsék, a hajlamosság arra, hogy a világon mindenhez hozzáfogjanak és semmit be ne fejezzenek — a 'képzett embereknek' egyik olyan sajátossága, amely egyáltalán nem gonosz természetükből, még kevésbé rosszakaratból fakad, hanem életszokásaikból, munkakörülményeikből, a túlfeszített munkából, a szellemi és fizikai munka természetellenes különválasztásából stb. stb. következik... Az értelmiségiek lépten-nyomon nagyszerűbbnél nagyszerűbb tanácsokat és útmutatásokat adnak, de amikor arra kerül a sor, hogy ezeket a tanácsokat és útmutatásokat *átvigyék* az életbe, hogy a *gyakorlatban ellenőrizték* a szó tettéváltását, akkor a nevetségséggel, az *ostobasággal*, a szégyenletes 'ügyefogyottsággal' határos tehetetlenséget árulnak el.”⁷ Korunkban a termelőerők fejlődésével a kizsákmányolt szellemi alkotók száma rendkívül megnövekszik. A szellemi alkotó munka mind nagyobb mértékben válik elsődlegesen a burzsoázia profitésége kielégítésének eszközévé, ez az automatizálással rohamosan fokozódik.

Másodszor : a kapitalizmus atomisztikus szerkezetében az emberek a társadalmi munkafolyamatnak csak egy részét látják, azt a maga totalitásában nem ismerik. A munkakör *szabad* megválasztásának a lehetősége nincs meg, még kevésbé a változtatásé; a munkaerőpiacon dől el, hol és mit dolgozik a munkás, ez nemcsak hogy szabad elhatárolásától nem függ, de hajlamaitól, képességeitől is alig, vagyis általában személyisége szükségleteitől sem függ. Ha történik is munkaváltoztatás — akár szakma, akár munkahely tekintetében —, általában nem a dolgozó kívánságára következik be, hanem a nagyobb falat kenyérért folyó harc folyamán, nagyon gyakran a munkából való elbocsátás következtében. A szűk szakmai munkamegosztás az embert, többnyire élethossziglan, egy meghatározott szakmához köti, összes testi és szellemi erői erre irányulnak, egyéb képességei elsatnyúlnak vagy ki sem fejlődnek. Már ez maga sem tenné lehetővé a munka változtatását, még kevésbé váltakoztatását. A szűk szakmai specializálódás tehát még negatívabban hat a személyiség fejlődésére — a munka egyre érdektelenebbé, örömtelenebbé válik.

Ezt fokozza — *harmadszor* — az üzemben belüli specializálódás növekedése. A kapitalizmus a szűk, embert megnyomorító üzemi specializáció segítségével törekszik a munka termelékenységét emelni, s így a társadalomban egyre uralkodóbbá válik a csak rutinból végzett, szakképzetlen munka. A munkások még a munkadarab célját sem tudják áttekinteni, egyre kevésbé látják

⁷ Lenin, id. mű 427. o.

munkájuk összefüggését a társadalmi szükséglettel. Mindez szintén megnyomorítja a személyiséget, nem ad lehetőséget fizikai és szellemi erői normális fejlődése számára. Mennyire aktuálisak ma is Engels szavai a kapitalizmus körülményei között végzett munka ilyen jellegének következményeiről: „... aki gépekre felügyel... nem olyan tevékenységet fejt ki, amely gondolkodást igényel; másrészt azonban ez a munka gátolja a munkást abban, hogy szellemileg más dolgokkal foglalkozzék... az izmok, a test tevékenységének nem nyújt kellő teret. Ez... tulajdonképpen nem is munka, hanem merő unalom — a leglélektelenebb és legfárasztóbb dolog a világon. A gyári munkás arra van ítélve, hogy testi és szellemi erőit elsorvassza ebben az unalomban... Nem is lehetne jobb módszert kitalálni butításra... és ha mégsem butultak el, hanem még művelték és élesítették is elméjüket, sőt jobban, mint mások, ez megint csak azért volt lehetséges, mert lázadoztak...⁸

Az ember elembertelenedési folyamata az imperializmusban csúcspontját éri el. Ebben nem kis része van annak a hallatlanul kimerítő, lélektelen és a futószalag mellett teljesen mechanikussá vált munkának, amely ma a tőkés nagyüzemekben folyik. Csak egy-két példát hozunk arra, hogy a fejlett tőkés üzemekben folyó munkamegosztásnak, amely a munka intenzitásának hallatlan megnövekedéséhez vezet — a munkások elért vívmányai, a viszonylag magas életszínvonal ellenére —, milyen negatív következményei vannak: A franciaországi SIMCA-gyárban olyan pokoli a munkatempó, hogy külön oxigénkamrákat rendeztek be azoknak a munkásoknak a részére, akik összesnek munka közben. A franciaországi bányákban az 50-es években lényeges felújítást nem hajtottak végre, mégis 40%-kal emelkedett a munka termelékenysége a munkaintenzitás növelése következtében. „Svédországban a dolgozók életszínvonala viszonylag magas, a legtöbb üzemben a munkatempó félelmetes. Sok nyugatnémet építőmunkás tért vissza hazájába, mert nem bírta a svédországi munka iramát. Olyan megerőltetésnek vannak kitéve, hogy műszak után már gyakran semmire sincs kedvük, még kulturális rendezvényeken sem tudnak részt venni.”⁹ Mindezt még a mai burzsoá szociológusok többsége is látja. Az 1959. évi genfi nemzetközi szociológiai találkozón élénk vitát váltott ki a munka és a szabad idő összefüggése. Többen megismételték az ismert burzsoá nézőpontot, hogy a munka célja és értelme a munkán kívüli tevékenységhez, pihenéshez, szórakozáshoz szükséges anyagi eszközöknek a megszerzése, mert — úgymond — az ember alkotó energiáját csak a munkán kívül fejtheti ki. Voltak, akik vitába szálltak ezzel, mondván, hogy a munkások a pihenés közben sem tudnak megelégedezni a futószalagról, amelyhez a nap nagy részén hozzá vannak láncolva. Mások arról beszéltek, hogy az emberek igyekeznek megszökni a mechanikus munka elől, és legalább szabad idejükben olyan elfoglaltságot keresnek, amely élesen elüt a napi munkától, pl. kertészkednek, barkácsolnak stb. A burzsoá és reformista szociológusok a kapitalizmusnak csak bizonyos „megjavítása” céljából vetik fel ezeket a gondolatokat, tagadják a problémák összefüggését a tőkés társadalmi viszonyokkal; a személyiség elsorvadásában a technikai fejlődést tartják bűnösnek. Nem tudják vagy nem akarják meglátni, hogy a kapitalizmusban nem oldható meg az az antagonizmus, mely a tudományos és a technikai haladás megkövetelte sokoldalú képességek és a kapitalista specializálódás megkövetelte egyre foko-

⁸ Engels, id. mű 369—370. o.

⁹ Politikai gazdaságtan tankönyv. I. évf. I. rész. Kossuth, 1960—61. 220—221. o.

zódó egyoldalúság között van. Mint a kizsákmányoló társadalmak általában, a kapitalizmus is csak egészen kivételesen, egyes emberek számára nyújthat lehetőséget arra, hogy erőiket, tehetségüket többféle irányban kipróbálhassák, kifejleszthessék.

A tőkés kizsákmányolás és az ezen keresztül érvényesülő társadalmi és üzemen belüli munkamegosztás következtében tehát a proletariátus munkaerkölcsében a munka elsősorban teherként és igazságtalanságként jelenik meg, és ez a munkában való kényszerű, kedvetlen magatartásban fejeződik ki. A gazdasági viszonyok azonban csak végső soron határozzák meg a munkáosztály munkaerkölcsét. Bár ez a proletárerkölcsnek az a része, amely a legközvetlenebbül fejezi ki az objektív viszonyokat, mégis a munkaerkölcsnek is van viszonylagos önállósága. kapcsolódik bizonyos, a múltból megöröszött erkölcsi szokásokhoz, befolyást gyakorolnak rá más osztályok, rétegek, köztük a kispolgárság erkölcsai. Nagy jelentősége van a proletariátus munkaerkölcsének alakulásában a politikai öntudat és a tudományos világnézet közvetítő szerepének is, ettől függ, hogy a munkás mennyire tud megszabadulni a burzsoá befolyástól, milyen mértékben ismeri fel osztályhelyzetét, munkájának társadalmi jelentőségét, és mennyire tudja ezt a felismerést az osztályharcban felhasználni.

Mindezen tényezők bonyolult kölcsönhatásaként a proletariátus munkaerkölcsének két ellentétes oldala van: a munka nemcsak a megélhetés terhes eszközeként jelenik meg, mely az igazságtalanság érzését váltja ki, hanem az önbecsülés forrása is lehet, amely időben és mértékben igen korlátozott örömezt is okozhat. *Ebben az ellentmondásban a domináns oldal azonban — a már tárgyalt okoknál fogva — természetesen a munka negatív morális hatása és értékelése.*

A munka bizonyos fokú pozitív erkölcsi értékelése a proletariátus munkaerkölcsében több forrásból származik. Nem vizsgáljuk itt a burzsoázia képmutató munkaprédikációinak a hatását, beleértve ebben a vallásnak a tömegekre gyakorolt befolyását is. A pozitív erkölcsi értékelés főképpen a kizsákmányolt munka — a fejezet elején már említett — ellentmondásának abból a pólusából adódik, hogy a munka — *lényegét* tekintve — a legemberibb tevékenység, alkotó tevékenység, mellyel az ember megvalósíthatja hatalmát a természet felett. A munkának ezt a lényegét a kapitalizmus sem képes teljesen megsemmisíteni, bár a végsőig elidegenített munka formájában jelenik meg, időnként azonban átüt a tőkésviszonyok burkán és visszatükröződik a proletárok munkaerkölcsében is, akik a munkában alkotó erők valamelyes megnyilvánulását is érzik. Mindebben a dolgozók munkaerkölcsének kontinuitása fejeződik ki. A munka megbecsülése a múltban a társadalmi haladásban érdekelt *dolgozó* tömegek erkölcsének pozitív elemei közé tartozott, és a haladás ügyét legkövetkezetesebben és legtudatosabban képviselő munkáosztály munkaerkölcsében *erkölcsi örökségként* van jelen. A munka e megbecsülése azonban a néptömegek megelőző munkaerkölcséhez képest minőségileg új fokra emelkedik az *öntudatos* munkáosztályban. Ez a *minőségi különbség* abban nyilvánul meg, hogy a proletariátus az osztályharc során egyre inkább felismeri teremtő munkájának objektív szükségszerűségét és társadalmi jelentőségét. Öntudatosodásának folyamatában feltárul előtte a munka emberi lényege, tudatosan meghatározza a munkához való viszonyát, és személyisége fejlődése eredményeképpen növekszik a munka becsülete és a munkás önbecsülése. Ez nyilvánul meg pl. a szakképzett munkások szakmai

büszkeségében, a hozzáértő, szorgalmas és pontos munka magasra értékelésében, a munkakerülők erkölcsi megvetésében. Természetesen az öntudatos munkásság mindenkinél jobban tudja, saját mindennapos tapasztalatai általánosan újra és újra igazolják, hogy minél több értéket termel, annál nagyobb felette a tőkés hatalma, aki őt mindig újra és újra megfosztja emberi mivoltától; tisztában van vele, hogy a több és a jobb munka közvetlenül osztályellenességének profitját és hatalmát növeli. Éppen a tudatosodás következtében a *kizsákmányolt* munka erkölcsi elítélése a csúcspontját éri el — ez azonban párosul a tudatos előrelátással, azzal a meggyőződéssel, hogy ha meg akarja menteni emberi mivoltát, fel kell szabadítani a munkát, és viszont: felszabadulásának feltétele emberi voltának megőrzése a munka által.

A proletariátus erkölce megbecsüli tehát az anyagi javakat létrehozó, a társadalmat fenntartó és végső soron a felszabadulásának feltételeit létrehozó munkát, de *munkához való magatartását alárendeli osztályharcnak*. Így pl., ha az osztályharc érdeke úgy kívánja: a munkásosztály erkölce előírja a sztrájkban való helytállást, sőt imperialista háború vagy megszállás alatt — bár egyébként a munkások számára minden anyagi érték elpusztítása mélysegesen ellenszenves, miután ők tudják legjobban, milyen fáradtsággal hozták azt létre — erkölcsileg helyes a rombolás.

De a proletariátus erkölce előírhatja a lelkiismeretes jó munkát, pl. a nemzeti függetlenség megvédéséért folyó harc idején, ha osztályharcának érdekei ezt követelik meg.

Az osztály érdeke azonban még a kapitalizmus körülményei között is megköveteli pl. egymás segítségét a munkában, az utánpótlás gondos betanítását stb. A proletariátus méltányolja a munka „acéllá edző iskoláját”, jellemformáló és elzüllesztől megóvó szerepét. Mindebben a kapitalizmus sok vonatkozású ellentmondásai fejeződnek ki.

A munkások, amikor a tőkés társadalomban harcukat a kizsákmányolás megszüntetéséért folytatják, egyben az önmaguk emberi lényegének megvalósításáért is harcolnak. Ez a proletártömegeknél nem mindig tudatos. Nem kétséges azonban, hogy mind többen lesznek, akiket a forradalmi harc útjára visz, hogy ebben a vonatkozásban is felismerik a mai kapitalizmus ellentmondásait, köztük azt is, amelyet az SZKP XXII. kongresszusa az ellentmondások legfontosabbjaként értékel: a kapitalizmus „az ember munkáját mind nagyobb mértékben használja fel pusztító eszközök gyártására. Az a társadalmi rend, amely ilyen ellentmondásokat szül, hitelét veszti, és pusztulásra ítéli magát”.¹⁰

A szocialista és a kommunista munkaerkölcs

Láttuk, hogy a proletárok munkaerkölce a kapitalizmusban megoldhatatlan ellentmondásokat hordoz magában. Ezek között a legfontosabb az, hogy bár a munka elsősorban a munkástól idegen, személyiségét deformáló tevékenység, egyben az ember önbecsülésének eszköze is. Ez annak az objektív ellentmondásnak erkölcsi tükröződése, hogy a munka a kapitalizmusban a kizsákmányolásnak és emberpusztításnak az embertől elidegenedett eszköze, de ugyanakkor a társadalom életét biztosító (a kapitalizmus viszonyai által ugyan determinált) legsajátosabb emberi alkotó tevékenység is. A kizsákmá-

¹⁰ Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth, 1962. 20. o.

nyolt proletárok munkaerkölcsének ezen alapvető ellentmondása a kizsákmányolás megszüntetésével végleg megoldódik, és ezzel a munkásosztály munkaerkölce fejlődésének új szakaszába lép. A marxizmus szerint a kommunista erkölcs kritériuma a kommunizmusért folytatott harc szolgálata — láttuk, hogy a kapitalizmus viszonyai között a munkával kapcsolatos magatartás alá is rendelődik a kapitalizmus megdöntéséért folyó osztályharcnak. Lenin megfogalmazta a hatalomra és vele a termelési eszközök tulajdonához jutott munkásosztály erkölcsének tudományos kritériumát is: „Mi azt mondjuk: erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül... A kommunista erkölcs alapja a kommunizmus megszilárdításáért és betetőzéséért folytatott harc.”¹¹ Ez a kritérium már utal arra, hogy a szocializmus viszonyai között a munkával kapcsolatban új magatartás alakul ki. A munka képesség szerinti elvégzése elsőrendű erkölcsi kötelességgé válik, s az embert elsősorban aszerint ítélik meg, hogyan végzi a munkáját.

A munkaerkölcsnek az egész erkölcsi rendszeren belüli jelentősége a munkásosztály objektív helyzetétől függően változik. A kapitalizmus viszonyai között a munkához való viszony alárendelődik az osztályharcot közvetlenebbül segítő proletárszolidaritás és az osztályellenséggel szembeni helytállás erkölcsi kötelességének. A szocializmus viszonyai között a munkához való viszony *központi* helyet foglal el, elsősorban azért, mert *közvetlenül hat vissza* az anyagi viszonyok fejlődésére, amivel a kommunizmus megvalósításának egyik fő feltételévé válik.

A termelési eszközök társadalmi tulajdonának megteremtésével a munka jellege gyökeresen megváltozik: a társadalom tagjainak kizsákmányolástól mentes munkája *közvetlenül* társadalmi jelleget ölt. Az egyéni és a társadalmi érdekek között így létrejött egybeesés lehetővé és szükségessé teszi a társadalom tagjai számára a munkához való szocialista viszony kialakulását. Fokozatosan a társadalom tagjainak többsége felismeri egyéni érdekeinek az egész társadalom haladásával, a kommunizmus győzelmével való szerves összefüggését és saját munkájának szerepét e közös érdekek megvalósításában. A munka új, közvetlenül társadalmi jellege, majd az ennek következtében fokozatosan átalakuló munkamegosztás jellege elősegíti a termelők személyiségének fejlődését, képességeik sokoldalú kibontakozását és alkotó munkára való felhasználását. Mindennek következtében a munkát egyre inkább igazságosnak tartják. A szocialista társadalomban a munkának ez az erkölcsi jóként való értékelése fejeződik ki az új munkaerkölcs elveiben és normáiban.

A szocializmus körülményei között létrejövő új erkölcsi viszony a munkához természetesen fejlődésen megy keresztül. *E fejlődésnek* — a kommunizmus két fázisának megfelelően — *két fő szakasza van*, melyek megkülönböztetése céljából beszélhetünk szocialista és kommunista munkaerkölsről. A két szakasznak — a megkülönböztető speciális vonások mellett — *közös jegyei* is vannak, ami végső soron az említett elvileg azonos jellegű gazdasági alapról: a társadalmi tulajdonból és ebből adódóan a társadalmi és az egyéni érdekek egybeeséséből következik. Ezek a közös vonások (értékelések és normák) minőségileg megkülönböztetik a szocialista, illetve a kommunista munka-

¹¹ Lenin: Az ifjúsági szövetségek feladatai. Művei 31. köt. Szikra, 1951. 296. és 298. o.

erkölcsöt nemcsak a magántulajdonos osztályok, hanem a kizsákmányolt proletariátus munkához való erkölcsi viszonyától is.

A kizsákmányolt proletariátusnak a munkához való ellentmondásos viszonyát, melyben a fő oldalt a munkának erkölcsi rosszként való felfogása jelenti — felváltja a munka olyan új erkölcsi értékelése, melyet az SZKP új programja a következőképpen fejez ki: „A társadalom javára végzett bármilyen munkát, mind a fizikait, mind a szellemi, tisztelet és megbecsülés illeti.”¹² Ennek az erkölcsi értékelésnek normatív oldalaként mind a kommunizmus építőinek erkölcsi kódexe, mind az MSZMP VIII. kongresszusának határozatai előírják minden munkaképes ember számára „a társadalom javára végzett lelkiismeretes munka” köteleességét. Ez jelenti az önkéntes munkafegyelmet, mely elsősorban a köteles munka pontos, idejében való öntudatos teljesítését, a megállapított munkarend megtartását tartalmazza. A kommunizmus mindkét fázisának gazdasági-elosztási alapelvéből következik a munka *képesség szerinti* elvégzésének követelménye. Ez már magában foglalja a köteles munkán túli erőfeszítést is, a forradalmiság követelményét a munkában, a kényelmesség, az elavulthoz való ragaszkodás, az önelégültség elleni kérlelhetetlen harc köteleességét, valamint a tanulás köteleességét, amely a képességek fejlesztését, az élenjáró tudomány és technika elsajátítását és felhasználását is jelenti. A termelési viszonyokból közvetlenül fakad és elengedhetetlen erkölcsi követelmény a *munkában való együttműködés, egymás kölcsönös segítése*. Ez az erkölcsi elv igen sokoldalúan szabályozza az emberek egymáshoz s a közösséghez való viszonyát a munka folyamatában.

Megjegyzendő, hogy azok a legáltalánosabb alapelvek (mint a kollektizmus és a kommunista humanizmus) és egyéb lényeges vonások (mint az elvek és az erkölcsi gyakorlat egysége és a magasfokú tudatosság), melyek a kommunista erkölcsöt *egészében* jellemzik és minden más erkölcsőtől minőségileg megkülönböztetik — természetesen jellemzik a kommunista erkölcs részét képező munkaerkölcsöt is. Ezekre itt nem térünk ki, de szem előtt kell tartanunk, hogy e legáltalánosabb alapelvek és tulajdonságok a szocialista és a kommunista munkaerkölcs minden normájában kifejezésre jutnak.

Hogy a kommunista munkaerkölcs kifejlődését folyamatában érinthesük, először nélkülözhetetlen legkifejlettebb formájának vizsgálata: a *kommunista munkaerkölcs* fogalma tartalmának, speciális *jegyeinek* számbavétele.

A munkához való kommunista viszonyt, első csíráinak megjelenése alkalmával Lenin a következőkben határozta meg: „A kommunista munka, a szó szűkebb és szorosabb értelmében, ingyenes munka a társadalom javára, olyan munka, amelyet nem bizonyos kötelezettség lerovása, nem bizonyos termékekre való jog megszerzése céljából, nem előre megállapított és törvényesített normák szerint teljesítenek; a kommunista munka — önkéntes munka, normánküli munka, díjazásra nem számító, díjazási feltétel nélküli munka, a közösség javára megszokásból végzett, a közösség javára szolgáló munka szükségeséhez való öntudatos (szokássá vált) viszonyból fakadó munka, az egészséges szervezet szükségleteként végzett munka.”¹³

Valóban a kommunista munka speciális vonásait a következőkben lehet összefoglalni:

¹² Az SZKP XXII. kongresszusa. Id. kiad. 813. o.

¹³ Lenin: A régi megsemmisítésétől egy új rend megteremtése felé. Művei 30. köt. Szikra, 1953. 525. o.

1. Önként, azaz minden külön kényszerítő apparátus nélkül végzett munka, olyan munka, melyet csak erkölcsi ösztönzésre teljesítenek. Ebből következik, hogy meggyőződésből végzett munka, mely meggyőződöttség a tudatos belátást, a belső kötelességérzetet és a megszokást egyesíti magában. Ebből viszont következik, hogy

2. minden „törvényesített norma” nélkül végzett munka, melyet vagy nem mérnek, vagy nem azért mérnek, hogy ennek arányában részesítsék személyes közvetlen juttatásban a dolgozót az anyagi javak elosztásánál;

3. a „távolállókért” is, azaz az egész társadalom javára tudatosan és közvetlenül végzett munka.

Mindezek együttesen alkotják a kommunista munka mint elsőrendű életszükségletként teljesített munka fogalmát. A munka mint az ember elsőrendű életszükséglete természetesen ebben az összefüggésben nem csupán fiziológiai szükségletet jelent, „az egészséges szervezet szükségletét”, hanem ezzel összefonódva *erkölcsi szükségletet* is. Ennek kielégítése az erkölcsi kötelesség teljesítésének, a megtalált hivatás s a személyiség képességei sokoldalú kifejlesztésének és gyümölcsöztetésének, a társadalmilag hasznos és igazságos alkotó tevékenységnek örömét, belső megelégedettségét és boldogságát jelenti.

Egyes nézetek szerint abból következően, hogy a kommunizmusban a munka a társadalom minden egyes tagjának megszokott és élvezetes tevékenysége, elsőrendű életszükséglete lesz — az individuális munka *semmilyen* külső ösztönzést nem kíván. Az ilyenfajta nézetek nagyon leegyszerűsítik a kérdést, és kimondatlanul azt az állítást foglalják magukban, hogy a kommunizmust a társadalmi és az egyéni érdek abszolút azonossága és ennek alapján a munkának mint szükségszerű erkölcsi viszonynak megszűnése jellemzi. Vannak, akik szerint legfeljebb az objektív társadalmi érdek és a *vélt* személyi érdek közötti ellentmondás jelenthetné az erkölcs létjogosultságának alapját.

A kommunizmusban megvalósul a személyiség és a társadalom gyökere, alapvető érdekeinek a harmóniája, ez azonban még nem jelenti azt, hogy a *társadalmi* szükségletek, melyek az erkölcsi kötelességekben visszatükröződnek és az egyének *személyes* szükségletei *mindig, minden tekintetben* azonosak. Az e vonatkozásban felmerülő részleges és ideiglenes, de objektív ellentmondások megoldása megköveteli, hogy a személyes kívánságokat önkéntesen és tudatosan alárendeljék a társadalmi kötelességeknek. Azzal, hogy a munka önkéntessé, szokássá, belső hajlammá és öröm forrásává válik, egyébként sem veszíti el *kötelező* jellegét. Az SZKP programjának szavai a megvalósult kommunizmusra is érvényesek: „A munka teremti meg mindazt, ami az emberi életéhez, az ember fejlődéséhez szükséges. Ezért minden munkaképes embernek részt kell vennie azoknak az eszközöknek létrehozásában, amelyek életéhez és tevékenységéhez, a társadalom jólétéhez szükségesek. Az olyan ember, aki a társadalomtól úgy kapna valamiféle javakat, hogy nem vesz részt a munkában, másokon élőködő parazita lenne. A kommunista társadalomban nem henyélhet az ember. Ezt nem engedi meg sem az öntudata, sem a közvélemény.”¹⁴

Az SZKP XXII. kongresszusa hangsúlyozta, hogy a kommunista társadalom nem mentesíti tagjait a munka alól, a munka szükségszerűség marad,

¹⁴ Az SZKP XXII. kongresszusa. Id. kiad. 813. o.

de mindenki számára „felismert szükségszerűséggé válik”. A kommunizmusban a társadalom jóléte, előrehaladása jobban függ majd az egyének munkafegyelmétől, önképzésétől, képességeik növelésétől és kifejtésétől, mint eddig bármikor. A kommunista társadalom viszonyai minden lehetőséget megadnak ahhoz, hogy a társadalom tagjai a munkával kapcsolatos kötelességeiket felismerhessék és ennek megfelelően cselekedhessenek, de a társadalmi szükségszerűség ellen ható esetleges egyéni determinánsok fölötti győzelemhez a kollektívák, azaz a közvélemény erkölcsi ítélete, ösztönzése is szükséges. Mindezekből következik, hogy a munka belső életszükségletté válása semmiképp sem jelentheti azt, hogy a munka megszűnik erkölcsi kötelesség lenni.

Láttuk, milyen speciális jegyek jellemzik a munkához való kommunista erkölcsi viszonyt. Nyilvánvalóan a munkához való ilyen viszony győzelmének feltétele a kommunista termelési viszonyok megvalósulása, a munka jellegének gyökeres megváltozása. A kommunizmus anyagi-műszaki bázisa azt is jelenti, hogy a fizikai és a szellemi munka szervesen egyesül, és a falu a munkafolyamat jellege tekintetében is a város színvonalára emelkedik. A komplex gépesítéssel és automatizálással átalakul a munkamegosztás. Megszűnik a munkának — a szellemi munkának is — csak begyakorlottságot igénylő, egyhangú és fárasztó gépiessége, egyoldalúsága. Az új jellegű specializáció megszünteti a szakmai korlátozottságot. A társadalom biztosítani fogja — a közérdekek figyelembevételével — a foglalkozás szabad megválasztásának jogát: az egyes ember felkészültsége és képességei szerint változtathatja és váltakoztathatja munkáját. Az ember áttekintheti az egész termelési folyamatot s uralkodik is rajta, mint irányításának és végrehajtásának tudatos részese. Amilyen mértékben csökken az anyagi termelésben töltött munkaidő, olyan mértékben bővül a képességek, a tehetség fejlesztésének lehetősége a technikában, a tudományban és a művészetben. A munka objektív oldalának ilyen megváltozása és az ennek alapjául szolgáló kommunista termelési viszonyok (benne az elosztási viszonyok) győzelme következtében anyagi egyenlőtlenség nem akadályozza az egyéni érdek és a társadalmi érdek egységének felismerését, az egész társadalom ügyéért való közvetlen, tudatos és odaadó tevékenységet. A kommunizmus fent vázolt viszonyai között végzett alkotó jellegű munka erkölcsi kielégülést ad az embernek, lehetővé teszi a személyiségének minden oldalú kibontakoztatását s ebben a legjobb erkölcsi értékek kifejlesztését. Így válik lehetővé, hogy az ember végleg és teljesen megvalósíthassa alkotó, teremtő lényegét, és munkája életszükségletté, boldogságának legfőbb forrásává legyen.

A szocializmusban még nincsenek meg a kommunista munkaerkölcs teljes kifejlődésének feltételei. A munka jellege a kapitalizmushoz képest ugyan gyökeres minőségi változáson megy keresztül azáltal, hogy a társadalmi tulajdonnal lényegében megvalósul a társadalmi és az egyéni érdek egybeesése — a szocialista munka objektív oldalát azonban az is jellemzi, hogy a termelőerők fejlettségi foka folytán az egész társadalom által kisajátított társadalmi termék egyedileg elfogyasztandó részét a munka mennyisége és minősége szerint osztják el. Ennek folytán mindenki személyében közvetlenül is érdekelt anyagilag a képessége szerinti munkában. Az egyéni érdekek kapcsolatát a társadalom érdekeivel a munka szerinti elosztás elve, az anyagi érdekelttség közvetíti. Ez a szocializmusban a munka objektív oldalának egyik jellemzője, amely a szocialista munkaerkölcsnek a kommunista munkaerkölcstől eltérő specifikumát meghatározza.

A szocializmus anyagi viszonyainak ezzel összefüggő *másik* tényezője, hogy a munkamegosztás nem egyszerre, hanem fokozatosan alakul át. A társadalmi munka megoszlása fizikai és szellemi munkára — ezek régi osztálytartalmával együtt — elvesztette ugyan elembertelenítő vonásait, de a köztük meglevő különbség még sokáig fennmarad, és csak fokozatosan, a kommunizmus építésével párhuzamosan szűnik meg. A társadalmi és az üzemben belüli munkamegosztás szocializmusbeli formái még jelentősen korlátozzák a személyiség fejlődését, s ezt a korlátozottságot fokozza az ipari és a mezőgazdasági munka jellegének még meglevő éles különbözősége is.

Mindezen anyagi viszonyok alapján a szocialista munkaerkölcsnek mint a kommunista munkánál fejletlenebb foknak *specifikuma* éppen azt jelenti, hogy a szocializmusban ösztársadalmilag még nem válhat a munka belső erkölcsi szükségletté. A szocialista munkaerkölcsöt a kommunista munkaerkölcstől megkülönbözteti tehát először is az, hogy az erkölcsi ösztönzőkön (közvéleményen és lelkiismereten) kívül az *anyagi ösztönzésnek* döntő fontossága van. Általában hiányzik még a belső meggyőződöttség, legalábbis ennek a megszokást jelentő oldala, a munkát az emberek elsősorban még nem belső erkölcsi szükségletük kielégítéséért végzik. Az anyagi ösztönzés döntő szerepéből következik továbbá, hogy a szocialista munka „*törvényesített normák*” alapján végzett munka, amibe beleértődik, hogy adminisztratív tényezők is szerepet kapnak a munka ösztönzői között. Az anyagi érdekeltség az egyéni és a társadalmi érdek „külön” összeegyeztetésének eszköze. Az emberek elsősorban önmaguk és a hozzájuk „közelállók” anyagi szükségleteinek kielégítéséért dolgoznak, még akkor is, ha tisztában vannak munkájuk társadalmi hasznosságával. Munkájukat tehát csak az anyagi érdekeltség *közvetítésén* át végzik az egész társadalom javára.

Láttuk azonban, hogy a szocialista és a kommunista munkaerkölcs nemcsak különbözőnek egymástól, hanem más osztályok, sőt a kizsákmányolt proletariátus munkaerkölcséhez viszonyítva is lényeges jegyekben és normákban elvileg azonosak is. De az érettségbeli különbségeik rányomják bélyegüket a közös vonásokra és normákra is. A kommunista munkaerkölccsel közös vonások és normák a szocialista erkölcsben alacsonyabb fokon érvényesülnek. Például a képesség szerinti munka normájának teljesítésekor, ha rendelkeznek is a dolgozók társadalmi felelősségérzettel és erkölcsi kötelességüknek is tartják a kezdeményezést, a bírálatot, a racionalizálást vagy a tanulást — ez az erkölcsi kötelességérzetük összefonódik az anyagi érdekeltséggel.

A szocializmus feltételei között tehát a munka még nem válik minden ember elsőrendű életszükségletévé, ez csak a kommunizmusba való átmenet folyamán, fokozatosan valósul meg. Hiba volna efelől illúziókat táplálni, de hiba nem látni a munkához való kommunista erkölcsi viszony csíráinak, alapvonásainak megjelenését is. Amikor pl. a szocialista, illetve a kommunista munkabrigádok tagjai elhatározzák, hogy „kommunista módon dolgoznak, tanulnak és viselkednek”, amikor egymást és önmagukat fegyelmezik és felelősségérzetre nevelik — akkor számukra a munka már nem csupán külső kötelesség a társadalommal szemben, hanem belső szükségletté is vált. Ezenkívül a közösségért a legkülönbözőbb területeken önzetlenül tevékenykedő társadalmi munkások egyre növekvő száma is bizonyítja, hogy már a szocializmus lehetővé és szükségszerűvé teszi a kommunista munkaerkölcs megjelenését a társadalom élenjáró tagjainál. A kommunizmus építése folyamán pedig ez a munkamorál megszilárdul, és a társadalom egészére jellemzővé válik.

Ennek a fejlődésnek objektív és szubjektív feltételei adva vannak, mert a munkához való kommunista viszony, tudatos jellegénél fogva, kifejezi a szocialista valóságban rejlő fejlődési tendenciát, a kommunizmus, a kommunista termelési viszonyok perspektíváját.

A kommunista munkaerő kölcsönös ilyen fejlődése és a gazdasági-társadalmi viszonyok kommunizmusba fejlődése között kölcsönös feltételezettség, *szoros kölcsönhatás* van. Ez a kölcsönhatás természetesen nem szünteti meg a gazdaság elsődlegességét, hiszen a kommunista termelési viszonyok erkölcsi tükröképének tartalmát és fejlődésének irányát mindenkor e viszonyok jellege és mindenkor konkrét fejlődése határozza meg.

О МОРАЛЬНОМ ОТНОШЕНИИ К ТРУДУ

Андорне Гереб

Труд, кроме того, что в конечном счете он определяет в главных чертах весь моральный облик общества и отдельных лиц, проявляется также как непосредственно практическое моральное отношение.

Самые общие черты противоречивого морального отношения эксплуататорских классов к труду выражаются как презрение к труду — прежде всего к физическому труду — и как лицемерие, прикрывающее это презрение. Объективной основой противоречивой трудовой морали эксплуатируемых рабочих является противоречие эксплуатируемого труда, выражающееся в том, что самая человеческая деятельность проявляется как чуждая человеку и угнетающая его вражеская мощь.

Несправедливость и обесчеловечающее действие труда, выражающееся в трудовой морали пролетариата, коренятся в капиталистических производственных отношениях и через них в противоречии умственного и физического труда, в профессиональной ограниченности и в увеличении специализации внутри заводов. В трудовой морали пролетариата доминируют отрицательные моральное действие и оценка труда, однако, труд проявляется также в качестве орудия самооценки; причиной этого является то, что творческий характер труда оказывается не полностью уничтоженным даже при капитализме. Эта положительная моральная оценка труда наличествует в трудовой морали рабочего класса как моральное наследие, проявляющееся, однако, в новом качестве, так как рабочий класс сознательно определяет свое отношение к труду. Трудовая мораль пролетариата подчиняет практическое отношение к труду общим задачам классовой борьбы.

При социализме трудовая мораль занимает центральное место в моральной системе рабочего класса, и подвергается качественным изменениям. Непосредственный общественный характер свободного труда, согласование личных и общественных интересов, постепенно преобразующееся распределение труда, оказывают положительное влияние на формирование личности трудящихся и на их моральное отношение к труду. Общие черты социалистической и коммунистической трудовой морали, отличающее ее от всех других видов трудовой морали, следующие: добровольная трудовая дисциплина, труд по способности, сотрудничество и взаимная помощь в труде. Специальные черты коммунистической трудовой морали, как труда, выполненного в качестве моральной потребности, следующие: труд, выполненный добровольно, по убеждению, без расчета на непосредственное материальное вознаграждение, который совершается сознательно и непосредственно в пользу всего общества. Труд при коммунизме будет не только жизненной потребностью, но и моральной обязанностью, выполнение которой требуется и стимулируется обществом.

Объективные предпосылки коммунистической трудовой морали следующие: создание коммунистических производственных отношений и изменение характера производственного процесса. Спецификой социалистической трудовой морали является общественно-полезный труд, совершенный на основе «узаконенных норм», выработанных на основе совместного действия материальных стимулов и вызванных ими моральных стимулов. Ее объективную основу оставляют производственные отношения социализма и социалистические формы общественного и внутризаводского разделения труда.

THE MORAL ATTITUDE TO WORK

by A Geréb

Work is not only the final determinant of the general moral character of a society and its members, but also a practical moral relation.

The depreciation of work, especially physical, and the hypocritical denial of this act, are the most common expression of the contradictory moral attitude of the exploiting classes to labour. The objective basis of the contradictory work morality of the exploited workers is found in the circumstance that the most human activity appears as an oppressive antagonistic power alien to man.

Capitalistic relations of production, the contradiction between mental and physical work, narrow-mindedness and increased specialization dehumanize labour and bring about injustice. A negative moral influence and evaluation of labour dominates the attitude of the proletariat to work which also becomes a means of gaining self-esteem because, even in capitalism, its creativeness is not totally annihilated. This positive evaluation of labour is still present in the work attitude but in a new form since the workers consciously determine their relation to labour. The practical relation to work is made dependent on the general tasks of the class struggle.

In socialism this attitude undergoes qualitative changes and becomes essential to the ethics of free labour, the unity of individual and social interests, and the gradually transforming division of labour positively affect the personality of the workers and consequently their moral attitude toward labour. The common denominators of the Communist moral attitude toward work distinguish it from all others. These are self-imposed discipline, participation according to one's ability, cooperation and mutual aid. The special features of the Communist attitude to work (as a moral need) are voluntariness, conviction, conscious and direct participation without planning personal gain and for the good of the whole society. Under Communism labour is not only a means of sustenance but a moral duty, the completion of which society will require and encourage. The realization of Communist social relations and a change in the nature of the productive process comprise the objective conditions of the Communist moral attitude to work. The socialist attitude implies that labour is completed for the benefit of society, under the influence of material and the consequent moral encouragements and is based on „legalized” norms. Finally its objective basis comprises the productive relations of socialism and the socialistic division of labour in society as a whole and in the factories.